

Ana Jovanović,¹ Vladimir Marinković²

UČENJA O DRUŠTVU I PRAVU U STAROJ GRČKOJ I RIMU

UDK: 34(38)
34(37)

Originalan naučni rad

Rezime

Potpunije razumevanje pogleda i učenja o društvu koji su nastali u periodu Antičke Grčke, moguće je u kontekstu sagledavanja društvo-istorijskih uslova koji su omogućavali da već tada, kritička misao dođe do izražaja. Grčka civilizacija je nastala mnogo kasnije od onih na Bliskom i Dalekom Istoku. Period koji se uzima kao posebno značajan u grčkoj socijalnoj misli je od V veka pre nove ere, bez obzira što je poznata Mikenska civilizacija postojala nekoliko vekova ranije.

Ključne reči: antička misao, država, društvo.

Uvod

U antičkoj Grčkoj, slobodni građani su izborili pravo da raspravljaju o državnim poslovima. Nisu to bili samo robovlasnici, već i zanatlije, trgovci, zemljoradnici, ostali slobodni građani, odnosno demos (narod) za koji je

¹ Osnovni sud u Kragujevcu, R. Srbija, e-mail: ana.jovanovic.kg@gmail.com

² Fakultet organizacionih nauka EDUKA, Beograd, R. Srbija, e-mail: vmarinkovic99@gmail.com

bavljenje politikom predstavljalo važan oblik društvenog života.

Klasičan primer je Atina, koja je u doba svog procvata imala dvostruko više robova nego slobodnih građana, i pomoću njih izgradili svoj ekonomski prosperitet. Rad robova je omogućio da druga kategorija stanovništva, slobodni i imućni građani, mogla da se posveti državnim i drugim oblicima aktivnosti. Robovi nisu imali nikakva prava, pa ni pravo na učestvovanje u politici, kao ni stranci, žene i deca. Sama kategorija ropstva već govori o položaju te klase, ali je u poređenju sa položajem robova koji će doći kasnije, u rimskom carstvu, on bio relativno bolji u humanom smislu.

I druge istorijske okolnosti imale su uticaja da je slobodna misao mogla da doprinese svestranom kulturnom razvoju. Sa porastom gradova-država, Grci su dolazili u dodir sa civilizovanim narodima, preuzimali njihova dostignuća, kao što su na primer na osnovu feničanskog pisma formirali pismo (alfabet) do kraja osmog veka pre n.e., a zatim započeli rad na gramatici (Cvetković, V., 2000, стр. 164-165.), stvorili su brojna umetnička dela, postavili osnove za razvoj prirodnih nauka i drugo.

U takvom društvenom ambijentu, u kome su izgrađeni sadržaji pojmova kao što su politika, demokratija, građanin ili ljudska sloboda, starogrčki sofisti u V i IV veku pre n.e. putem svojih usmenih beseda prenosili znanje, zbog čega su se smatrali „putujućim filozofima“. Oni su bili svestrano obrazovani mislioci koji su širili znanje putem svojih beseda

i veštinu govorništva. Njihov značaj u izgradnji društvene misli je u tome što su istakli ideju o jednakosti ljudi, a nastanak države smatrali ostvarivim dogovorom pojedinaca, po čemu se smatraju pretečama teorije društvenog ugovora.

Najznačajniji predstavnici socijalne misli

Sokrat (470-399) kao filozof nije ostavio za sobom pisana dela, ali je o njegovim shvatanjima ostalo dosta saznanja. Svoje misaone domete iskazivao je isključivo usmenim putem, što su njegovi učenici, među kojima su najznačajniji Platon i Ksenofont, kasnije opisali u svojim delima.

Sokrat je svojim skromnim životom ostvario sklad sa svojim etičkim načelima, sadržanim u misli da je čovek merilo svih stvari. Politika treba da bude tesno povezana sa moralom, a za moralno delovanje potrebno je znanje. Znanje je vrhunska vrlina koja se stiče učenjem i strpljenjem da bi se otkrila istina. Znanje ne služi samo onome ko ga poseduje, znanje se mora upotrebljavati. Vaspitavao je i učio omladinu, čime je stekao veliku popularnost, ali je ta činjenica formalno poslužila za optužbe protiv njega. Kada je tužilac zatražio smrtnu kaznu, što je očigledno bilo neprilagođeno njegovoj navodnoj krivici, on nije molio za milost, nije priznao krivicu jer se nije osećao krivim, pa nije ni pokušao da se spasi bekstvom. Nije pogazio svoja uverenja, dobrovoljno je otišao u smrt, a na taj način i u istoriju kao istaknuti filozof morala.

Vrhunac filozofske misli antičke Grčke dostiže se u delima Platona i Aristotela. Platon je i sam uvideo da ni ustrojeni demokratski oblik vladavine ne obezbeđuje pravednu primenu, imajući za to potvrdu u slučaju sa Sokratom. Nakon Sokratove smrti, nastala su značajna Platonova dela, među kojima je „Odbrana Sokratova“ i druga (Cvetković, V., 2000, strp. 194.), jer je smatrao da oni koji su osudili Sokrata nisu razlikovali prave od lažnih vrednosti. Pitao se da li je atinska demokratija ubila Sokrata, koji je, kao intelektualno i moralno uzvišenija ličnost, nadrastao svoje tužioce. Platon se zalagao za uređenje države u kojoj će biti prisutne ideje dobra, pravde i lepog (Avramović, Jovanov, 2020). Njegova misao o državi obuhvatala je i probleme prava, morala i ekonomije. Smatrao je da priroda pojedinca, kao i priroda ljudske zajednice, moraju biti podvrgnute onom što je umno i pravedno.

Svaki pojedinac je sposoban za neku vrstu delatnosti, koju najbolje može obavljati u uslovima kada je omogućena stroga podela rada. Težeći idealnoj državi, Platon smatra da će ona najbolje funkcionisati ako se ljudi podele na tri staleža, u okviru kojih će se odvijati odgovarajuće vrste delatnosti. Filozofi bi bili upravljači, ratnici čuvari cele zajednice, a trećem staležu bi pripadali oni koji bi se bavili zemljoradnjom, zanatima i trgovinom. Na taj način, svako bi radio svoj posao, bile bi zadovoljene individualne potrebe, a u državi bi se osigurao potreban sklad.

Kao zagovornik robovlasničke države i podele na robove i slobodne građane, Platon je smatrao ropstvo prirodnom

pojavom. On je polazio od ideala jedinstva politike i filozofije, jer se zalagao da se politikom bave najumniji, najsposobniji ljudi. Mnogi kritičari u tome će naći elemente elitističke teorije društva, za koju se smatra da je inspirisala kasnije političke teorije, čak i one bliže savremenom periodu.

Karakteristično je njegovo shvatanje, koje će kasnije biti kritikovano, da prva dva staleža ne treba da imaju porodicu, kao ni privatnu svojinu, kako ne bi svoje lične interese stavljali u prvi plan, jer treba da se potpuno posvete svojim poslovima. Ipak, klase po njemu nisu strogo zatvorene grupe, kao na primer kaste, jer je u izuzetnim slučajevima moguć prelazak iz jedne u drugu.

Naravno, najviše i najdugotrajnije polemike izazvalo je Platonovo poslednje delo „Zakoni,“ u kojem tvrdi da zakonodavstvo treba da obuhvati sve pore društvenog života, da reguliše čak i lična pitanja i stvaralaštvo ljudi, a sve to u funkciji ostvarivanja najboljeg državnog uređenja. Način na koji je predvideo da je to moguće ostvariti je apsolutna kontrola države, u kojoj sloboda znači slobodu države, a ne slobodu pojedinaca. Ovo njegovo stanovište ocenjivano je i kao zamisao totalitarnog oblika društva.

Aristotel (384-322), Platonov učenik, a kasnije i član Akademije, proveo dvadeset godina u ovoj filozofskoj školi koju je Platon formirao u Atini. Akademija je nadživela i Aristotela, pošto je kao institucija trajala više od 900 godina. I pored toga što je Aristotel izražavao poštovanje za

Platonove stavove, njegovo učenje će u mnogim elementima biti suprotstavljeno Platonovim idejama, i iz toga potiče kasnije nastala poznata maksima: „Drag mi je Platon, ali istina mi je draža.“ Aristotel će kasnije osnovati i svoju školu pod imenom „Likej“ (gimnazija).

Vreme u kojem živi Aristotel je period raspada grčkih, često zavađenih, samostalnih država. Pod vrhovnom vlašću makedonskog dvora, s obzirom da je makedonska vojska porazila Atinjane, nastoji se da se ostvari ujedinjenje Grčke u jednu državu. Aristotel nije bio oduševljen ovim razvojem događaja, jer iako je bio učitelj Aleksandra Makedonskog, budućeg velikog osvajača i vladara, i kasnije zbog toga snosio posledice u Atini, smatrao je da je Grčka u duhovnom pogledu superiornija od Makedonije i ostalih, kako ih je nazivao, država varvarskih naroda.

Aristotel se posvetio analizi konkretnih oblika državnog uređenja da bi na tom realnom tlu utvrdio koje je najbolje. U tom cilju, proučio je 158 ustava grčkih država, ali nije odbacivao ni ranije zapise o različitim oblicima države koji su postojali kod starih Grka, već je nastojao da iz njih izvuku ideje za koje je smatrao da su najvrednije. U klasifikaciji oblika državnog uređenja pravio je podelu na dobre i loše, ali i isticao da njihova podela ima relativnu vrednost u zavisnosti od toga da li bi uspostavljena vlast bila dobra za opštu ili ličnu korist. U svom delu „Politika“ navodi „da je država najviše dobro za čoveka“ i zalaže se za jedinstvo politike i morala. Dobri oblici državnog uređenja bili bi monarhija, aristokratija i politeta (republika), a loši tiranija,

oligarhija i demokratija. Neke oblike vladavine smatrali su lošim zbog toga što u svakom od njih preovlađuju lični interesi (u tiraniji vlast monarha), ili interesi određenih slojeva (u oligarhiji vlast bogataša, a u demokratiji vlast siromaha), a nijedan od tih oblika nema u vidu opšte interese. Aristotel smatra da demokratiju posebno ugrožavaju velike slobode masa koje mogu biti nerazumne.

Poznato je da je Aristotel proučavao sve što je u filosofiji pre njega stvoreno. Pored političke filosofije, posvetio se istraživanjima iz oblasti fizike, astronomije, etike, psihologije, ekonomije. Njegova izučavanja logike, delom su se održala do danas (Marković, 2016). Značajna su njegova razmatranja u ekonomiji, posebno analiza funkcije novca, vrednosti, razmene i drugih kategorija.

Aristotelovu socijalnu filosofiju, koja je imala velikog uticaja na kasnija izučavanja, karakterišu dva stava (Korać, 1990, str. 47). Čovek je društveno biće koje ne može da živi i formira svoju ličnost izvan društva. Čovek koji ne živi u zajednici, kome ona nije potrebna, jer je sam sebi dovoljan, je „ili zver ili bog“. Čovek je takođe „političko biće“, odnosno državotvorno biće, jer ga politička praksa izdvaja od ostalih živih bića.

Drugi stav je opravdavanje ropstva kao prirodne pojave, jer bez robova ne bi bilo slobodnih građana, koji jedini mogu da učestvuju u političkom životu, i na taj način se potvrđuju kao politička bića koja odlučuju o državnim poslovima. Fizički rad je bio prezren kao manje vredan, uz to i prisilan,

jer je Aristotel smatrao da ropstvo proističe iz prirodne nejednakosti ljudi od kojih su jedni predodređeni da se bave umnim, a drugi fizičkim radom (Veselinović, 2017). Oslobođanje od fizičkog rada je bilo preimućstvo slobodnih ljudi. I pored toga što je Aristotel bio apologeta robovlasničkog društva i na toj osnovi grube podele rada, analitičari njegovih dela ukazuju na nedoslednost u tom stavu, kada kaže da svim robovima treba staviti u izgled sticanje slobode.

Da bi se razumeo Aristotelov stav o prirodi ropstva, treba početi od pojma svojine na kome ekonomski počiva porodica (Milosavljević, 1995. str. 82). Aristotel posmatra porodicu kao sastavni element društva, jer udruživanjem porodica nastaju naselja, odnosno država. Porodicu čine gospodar i rob, muž i žena, roditelji i deca. Imanje je sastavni deo domaćinstva, a da bi se ono sticalo, potrebno je posedovati oruđa za rad. Robove ubraja u živa oruđa za rad, kao posed gospodara, odnosno sredstva za sticanje ekonomskih dobara, čime je izražavao prezir prema fizičkom radu.

Slobodne građane, prema stepenu bogatstva, Aristotel svrstava u bogate, srednje imućne i siromašne. Neki od analitičara smatraju da, pošto je i sam poticao iz srednje klase, on daje prednost ovoj klasi. Nezavisno od tog momenta, smatra da srednja klasa može da održi ravnotežu u društvu i na taj način smanji mogućnost pobuna, koje se ionako najmanje dešavaju ukoliko je ona na vlasti. Robove nije ni ubrajao u klasnu strukturu društva.

Aristotel je kritikovao i Platonov stav o ukidanju porodice i privatne svojine, zalažući se za to da ih ne treba ograničavati i ukidati. Ono na čemu su Aristotel, kao i Platon, insistirali je suverenost grada-polisa u kome su kao savremenici živeli, ne uspevajući da vide dalje u budućnost i anticipiraju drugačiji tip države.

Helenizam i Stari Rim

Posebno značajno mesto pripada američkim autorima (Evan i dr.). Najneposredniju ulogu u obnavljanju ideje pravnog pluralizma dala je sociologija, organizacija i antropologija prava.

Sa Aristotelom je završen period političke filozofije antičke Grčke. Aleksandar Makedonski je svojim osvajanjima razorio grčki polis, krenuo u dalje osvajačke pohode i stvorio svetsku imperiju na tri kontinenta. Sam je bio veliki poštovaoc kulture starih Grka i prenosio ju je preko učenih ljudi u osvojene zemlje. Međutim, uticaj je bio uzajaman, pošto je dolazilo do prožimanja više kultura različitih naroda. Stara Grčka kao politička država prestala je da postoji, ali nije nestao njen kulturni uticaj.

Helenizam je razdoblje dominantnog karaktera i širenja grčke kulture, posebno filozofije i umetnosti, koje počinje 323. pre n.e. posle smrti Aleksandra Makedonskog i traje do cara Avgusta 31. pre n.e. Uticaj helenizma se proteže i kroz rimsko doba, a na Istoku prelazi u vizantijsku kulturu.

Javljaju se i novi dometi izražavanja kulturnih vrednosti. Aleksandrija, novi grad koji je Aleksandar Makedonski utemeljio, postaće novo središte svetske kulture, ali pre svega nauke, poznate kasnije kao „Aleksandrijska škola“. Iz Aleksandrije je potekla plejada naučnika koji su utemeljili osnove matematike, astronomije, mehanike i gramatike. Njihov uspon tumači se kao „osobit spoj starih Grka i empirijskih i tehničkih iskustava starog Egipta“ (Korać, 1990, str. 55).

Uticaj helenizma proširio se i na Zapad, u Rim, i dao pečat razvoju rimske kulture. U periodu svog uspona, stari Rim je objedinjavao mnoge države i narode, te su istorijske okolnosti uticale da se rešavaju praktična pitanja kojima je moglo da se ostvaruje funkcionisanje državnog uređenja. Za očuvanje rimske imperije bili su potrebni instrumenti upravljanja, iako oni kroz duži period nisu mogli da spasu tu istu imperiju. Pravna regulativa je došla do najvišeg izražaja, posebno u građanskom pravu u kome su razrađeni odnosi svojine i obaveza.

Smatra se da je pravo najviše dostignuće koje je stari Rim ostavio svetskoj kulturi, jer su u tom periodu utemeljene osnove rimskog prava, javnog i privatnog, status ropstva, pojam vlasti, proizvodnje i razmene itd. Rimsko pravo je postalo izvor prava u svetu i na njemu se zasnivaju mnogi moderni pravni instituti. Međutim, u socijalnoj filozofiji doprinos je daleko manji i temelji se na osnovama, posebno poznijih, grčkih filozofskih škola.

Posle propasti grčkih suverenih država, i u promenljivim društvenim okolnostima, nastavljena je politička i filozofska misao Grčke, ali će ona odražavati uslove vremena u kome se stvarala. Stoga će ona i nadale predstavljati uzor za rimsku filozofsku misao.

Posle Aristotela, značajniji doprinos socijalnoj misli dali su dve škole: stoička i epikurejska. One su nastavak tzv. sokratskih škola čije su osnovne ideje prihvatile. Stoici su istakli ideju o jednakosti svih ljudi i ljudskoj slobodi. Samim tim su odbacili ropstvo, ističući prirodno pravo svakog čoveka. Po njima, moralna načela treba da budu ugrađena u filozofiju kao njen najviši cilj. Okrećući se individua, zanemarivali su mogućnost uticaja, a samim tim i iskazivali ravnodušnost na promene u državi. Stoičku školu osnovao je Zenon (oko 300. god. pre n.e.), a najviši domet je doživela u vreme poznatog rimskog filozofa Seneke. Trajala je dok je car Justinijan, 529. godine, dekretom nije zatvorio kao i sve druge filozofske škole.

Epikurejci su razvijali teoriju društvenog ugovora, poznatu još od vremena sofista, koja je po njima obuhvatala zakone i druge norme ponašanja. Tvrdili su da nema nikakvog prirodnog prava (Grupmilovic, 1987. strp. 263), već je sve stvar sporazuma, kako bi čovek lakše i bolje živeo u društvu. Stoga su pojedinci ispred države, jer je ona stvorena od njih. Prepoznatljiva je Sokratova inspiracija da je vrlina znanje, ali će za Epikura (oko 342. god. pre n.e.), kao osnivača ove škole, znanje imati smisla ukoliko služi podsticanju individualne sreće i mudrosti.

Među istaknutim rimskim misliocima, u čijim je učenjima bio prepoznatljiv uticaj helenizma, su i Ciceron, Seneka i Lukrecije Kar. Zbog originalnih ideja sadržanih u delu „O prirodi stvari“, kojima je društveni razvoj prikazan na evolucionistički način, prolaskom kroz različite stupnjeve, a opstankom najsposobnijih i najprilagođenijih, smatra se da je Lukrecije Kar (98-55. god.) direktno uticao na slične ideje koje su se javile značajno kasnije, u novovekovnoj socijalnoj misli. Zbog toga ga H. E. Barns smatra „za prvog velikog sociologa evolucionistu“ (Elmer Barns, 1982, pp. 36).

Zaključak

Ove škole su bile ne samo intelektualne institucije, u kojima se gajila filozofska misao, već istovremeno, kao obrazovno-istraživačke ustanove, okrenute i praktičnim ciljevima. Njihov uticaj bio je evidentan u Rimu, jer su mnogi obrazovani Rimljani pripadali jednoj ili drugoj školi, što je u to vreme bila svojevrsna odbrana od narastajućeg uticaja hrišćanstva.

Zbog mnogih ideja, prvi put istaknute u istoriji socijalne misli, kao što su izdvajanje politike u samostalnu nauku, nerazdvojivost politike i etike, analiza oblika političkih režima, klasna struktura društva, a pre svega čoveka kao društvenog bića, filozofsko mišljenje najistaknutijih filozofa stare Grčke ostaće trajna inspiracija za buduće mislioce. Oni su pokrenuli i druga značajna pitanja kao što je vladavina prirodnog prava u kome su ljudi živeli pre države, demokratije, pravde, odnosno u centar interesovanja stavili

su probleme čoveka. Pri tom, nisu bili jedinstveni u mišljenju o suštinskim pitanjima koja su postavljali o pravdi, pravu ili zakonima.

Literatura

1. Avramović, D. S., & Jovanov, I. D. (2020). Relativization of justice through rhetoric: Plato's Gorgias as paradigm. Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 54(1), 245-265. <https://doi.org/10.5937/zrpfns54-23956>
2. Cvetković V., Polis i filozofija: antička filozofija i njen istorijsko-politički horizont, Beograd, 2000,
3. Elmer Barns H., Uvod u istoriju sociologije, Beograd, 1982,
4. Grupmlovic L., O prirodnom zakonu i stvaranju država, u: R. Supek, Herbert Spenser i biologizam u sociologiji, Zagreb, 1987.
5. Korać V., Istorija društvenih teorija, Beograd, 1990
6. Marković, D. Ž. (2016). Civilizational and ethical aspects of environmental safety. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini, 46-2, 85-98. <https://doi.org/10.5937/zrffp46-11774>
7. Milosavljević Lj., Antička socijalna misao, Niš, 1995.
8. Veselinović, D. (2017). Aristotle's definition of justice. Glasnik Advokatske komore Vojvodine, 89(2), 81-91. <https://doi.org/10.5937/gakv1702081V>

Ana Jovanović, Vladimir Marinković

LEARNING ABOUT SOCIETY IN ANCIENT GREECE AND ROME

Abstract

A more complete understanding of the views and teachings about society that arose in the period of Ancient Greece is possible in the context of looking at the socio-historical conditions that allowed critical thought to come to the fore even then. Greek civilization arose much later than those of the Near and Far East. The period that is taken as particularly significant in Greek social thought is from the 5th century BC, regardless of the fact that the famous Mycenaean civilization existed several centuries earlier.

Key words: ancient thought, state, society.

Datum prijema (Date received): 04.11.2024.

Datum prihvatanja (Date accepted): 15.03.2025.